

Het lezen van Rudolf Steiners werk

HUGO PRONK

Veel lezers van Steiners werk bestuderen dit in werkgroepen en leeskringen. Het is niet eenvoudig voor zulke bijeenkomsten een goede vorm te vinden die recht doet aan het werk zelf en aan de kwaliteiten die de deelnemers aan zo 'n leesgroep meebrengen. In de hierna volgende bijdrage schetst Hugo Pronk hoe zijn omgang met leraren die de pedagogische voordrachten van Steiner samen bestudeerden, hem ertoe bracht een werkwijze te ontwerpen die mensen helpt de moeilijkheden die zij bij het (samen) lezen ondervinden, uit de weg te ruimen.

INLEIDING

Het werk dat ik de afgelopen tientallen jaren heb gedaan, heeft mij een uniek uitzicht geboden op de wijze waarop leraren omgaan met de voordrachten op pedagogisch gebied en met het geschreven werk van Rudolf Steiner. Als leraar heb ik zeer langdurig en aan verschillende scholen de pedagogische vergaderingen voorbereid en voorgezeten. Die pedagogische vergadering wordt niet zonder reden het hart van de school genoemd; het hart echter van de vergadering is de studie van pedagogische voordrachten zoals die in de Algemene menskunde staan, de uitwisseling van gedachten daarover en de ervaringen daarmee in het werk met de leerlingen. Na lezing, wel te verstaan! Op een intensieve verwerking van Steiners mensbeelden berust al het werk op school. Wie zich niet telkens weer hier in verdiept, ontsnapt op den duur niet aan ijdele zelfoverschatting of roetineuze zelfgenoegzaamheid. Toegespitster kwam ik met het lezen van Steiner door leraren in aanraking door het geven van nascholingskursussen van de Vereniging van Vrije Opvoedkunst en de laatste jaren als konsulent van de Landelijke Schoolbegeleidingsdienst voor het Vrije-Schoolonderwijs.

HINDERNISSEN VOOR DE LEZER

In de loop van de tijd is het mij duidelijk geworden dat het lezen in het algemeen, en het lezen van Steiners werk in het bijzonder een problematische zaak is. Omdat het werkverband waarin leraren met elkaar staan een dwingend karakter heeft (het blijft niet verborgen of je wel leest of niet leest en ook niet hoe je leest, en daar gaat een zekere dwang van uit) komen de moeilijkheden met het lezen juist op scholen merkbaar te voorschijn. Toch zie ik geen reden om aan te nemen dat het elders, bij andere liefhebbers van Steiners werk, al dan niet in verenigingsverband, anders is. Veeleer meen ik dat we hier ten dele met een algemeen cultureel verschijnsel te maken hebben op basis waarvan allerlei persoonlijke hindernissen en aan allerlei situaties gebonden belemmeringen zich doen gelden. Te denken is daarbij in de eerste plaats aan wat zich breed maakt als beeldcultuur: een verborgen hang naar innerlijk zien die wordt overdekt door massaal aanbod van door machines geproduceerde beelden. Verder is er de weerzin tegen lezen en studie die zijn oorsprong vindt in sommige academische en aanverwante studies, waarbij de stof per uittreksel wordt gememoriseerd met het oog op vragen met meerkeuzetoetsen.

Degene die dan een persoonlijk oordelende verhouding tot de stof wil opbouwen, is in het nadeel. Het kost meer tijd, meer energie en als iemand toch die behoefte heeft, dan moet hij tegen de stroom oproeien om er aan te voldoen. Bovenop het algemene speelt, waar het om het werk van Steiner gaat, ook de afstand in de tijd een rol. Het eerst kwart van de twintigste eeuw biedt een andere achtergrond, een ander publiek aan de spreker dan het eind van de eeuw aan zijn uitgegeven voordrachten. Ten slotte richt Steiner zich in het spreken doorgaans naar de innerlijke bewegingen van het publiek en hij heeft vaak ook een aanpak die bijvoorbeeld door weglating de innerlijke activiteit van de toehoorder oproept. Dat maakt het niet gemakkelijker voor wie geleerd heeft dat het gaat om snel begrip, snel resultaat.

HET ASTRALE LICHAAM

Dit stuk geeft een beeld van de werkwijze die ik gebruik om groepen mensen door een training te helpen de moeilijkheden die ze ondervinden bij het Steiner-lezen uit de weg te ruimen. Ik ben in de loop van de tijd tot de konklusie gekomen dat de met onze cultuur samenhangende hindernissen om studierend te lezen voornamelijk liggen in het astrale lichaam. Ze ontstaan zowel door de bovengenoemde schoolse programmering van de studie alsook door het ontbreken van oefensituaties in de jeugd waardoor in aanleg gegeven vermogens zich niet verder kunnen ontwikkelen. Natuurlijk wordt het lezen ook beïnvloed door het temperament van de lezer. Als vaste gesteldheid van het levenslichaam kleurt het de gewoontes die bij het lezen zijn ontstaan, en ook dus de gewoonte om studierend lezen te vermijden. Het astrale lichaam leeft in en met de bewegingen van de tekst, ziet zich geconfronteerd met de uitdaging, het insidentele, het bijzondere. Heeft het nu een gebrek opgedaan of een aanleg niet kunnen ontplooiën, dan zou men het bewegingsgestoord kunnen noemen. De volheid van de studie kan niet tot zijn recht komen (dit betreft overigens ook alle andere levenssituaties die het astrale lichaam een bewegingskans bieden: de persoon krijgt geen toegang tot alle mogelijkheden die de situatie in zich draagt). Wat echter vóór het vrijkomen van het ik, in de jeugd, door de cultuur als plaatsvervangend ik is verzuimd of is beschadigd, kan in de volwassenheid ter hand genomen worden. Door oefening kan het ik de sturing in het astrale lichaam verkrijgen: het verstarde in beweging brengen, het verwilderde temmen. Het bewegingslichaam is veel toegankelijker dan het levenslichaam. Dat levert een groot verschil tussen de lange oefenweg van wie het eigen temperament in cultuur wil brengen en daarmee toegang wil krijgen tot andere temperamentsmogelijkheden en de weg die hierna beschreven wordt om de lees- en studieproblemen te lijf te gaan.

DE PLANEETKRACHTEN

Frits Julius publiceerde omstreeks 1950 een boekje dat hij *Metamorphose* noemde. Hierin laat hij zien hoe tussen twee ekstreme polen een 'organiek' van overgangen gedacht kan worden. Steunend op Goethes studie van de planten komt hij zo tot zeven groeivormen in de plantenwereld; steunend op Schillers *Brieven over de esthetische opvoeding van de mens** laat hij zien dat deze ordening in zevenen ook opgaat voor het menselijk innerlijk. De verschillende wijzen waarop wij de wereld aanpakken brengt hij vervol-

gens samen met de karakteristiek van de planeten, zoals die in hun werking op de leeftijdsfasen door Rudolf Steiner zijn beschreven. Het hoogtepunt vindt deze geniale greep in het hoofdstuk 'De planeten als inspiratoren tot ware levenskunst'. Hier staat in de aanhef: '... men (moet)... vooral ook begrijpen hoe bepaalde wijzen van doen tot sleutels kunnen worden voor bepaalde situaties. Het is zeer goed mogelijk om ... zich te oefenen in het zich naar willekeur gedragen volgens de verschillende planeetstijlen.' Wat Julius hier als ideaal heeft geformuleerd, is door mij o.a. toegepast en uitgewerkt voor het gebied van het lezend studeren.

Het heeft geen zin hier in het algemeen de planeetstijlen te behandelen. Een ieder kan ik aanbevelen daartoe het werk van Julius zelf te raadplegen.**

Tot welk leesgedrag zetten de verschillende planeetkrachten ons aan, oftewel welke mogelijkheden zijn in beginsel in het astrale lichaam voorhanden om het lezen aan te pakken?

DE MAAN

Gebruikt iemand de maankrachten, dan is hij gericht op reproductie. Het gaat er om de tekst zo zuiver mogelijk te kunnen weergeven of doorgeven; een persoonlijk oordeel over de inhoud speelt geen rol. Bij deze maanhouding zelf hoort niet erg dat de persoon zich in het studiegezelschap meldt om deelnemers met strijdende opvattingen op de feitelijke tekst te wijzen. Worden de maankrachten in de ziel door andere krachten geholpen, dan wordt het boek opengeslagen en met de vinger bij de regel voorgelezen wat er staat. Een uitvergrote vorm van maanlezen heb ik beleefd toen ik voor het eerst een bijeenkomst van een antroposofische studiegroep bijwoonde. Er was een boek met voordrachten, iemand begon voor te lezen en na een paar bladzijden gaf ze het boek door en zette de volgende het voorlezen voort. Toen na enig voorlezen de voordracht uit was, was de bijeenkomst ook zo ongeveer afgelopen. Men denke niet te gering over de waarde van de maankracht of het maanlezen. Zonder reproductie kan al het andere lezen niet bestaan.

SATURNUS

Als saturnus werkt, laat de lezer het gelezene met geringe innerlijke beweging aan zich voorbijgaan totdat hij op een passage, een formulering, een samenhang stuit waarin het eigenlijke, het wezenlijke zich kenbaar maakt. Dan begint het echte werk. Dit bestaat uit het doorgronden van wat achter de tekst verborgen

ligt. Dikwijls ligt de diepste betekenis of het hoogste inzicht voorbij het denken in woorden. Het onuitsprekelijke wordt tastend benaderd. Ook voor degene die zo leest is het niet zo vanzelfsprekend om in het leesgezelschap een rol te spelen. De activiteit is naar binnen gericht, pas als anderen vragen kan er iets van naar buiten treden, of als andere krachten in de persoon daarbij de helpende hand bieden. Vaak wordt het vragen verzuimd. Bovendien moet het gezelschap met geduld en positieve aandacht het stamelend verwoorden, het paradoksale, het kriptische kunnen opnemen. Als die stemming er is, kan het gesprek het karakter krijgen van een geboorte, en langdurig werkende waarden kunnen ter beschikking komen.

MERKURIUS

Wordt een lezer door merkurius geïnspireerd, dan zal hij elementen uit de tekst in verband brengen met ervaringen die elders zijn opgedaan. Verduidelijkende voorbeelden, anekdotische aanvullingen, verwijzingen naar andere lectuur of mensen die er meer van weten, begeleiden het doorkijken van de tekst. Aan de verwerking komt geen systematiek te pas. Er is geen bezwaar tegen om met fragmenten genoeg te nemen. Waar het om gaat is dat deze in het netwerk van bestaande kennis worden ondergebracht. Voor het leesgezelschap levert deze kracht een verlevendiging van de studie. De begrippen krijgen handen en voeten in de praktijk, er blijkt over een onderwerp nog veel meer gezegd en gedacht te zijn. Maar ook de bijdragen van de gespreksdeelnemers worden met elkaar of met het kennisnetwerk verbonden. Dit kan er toe leiden dat een deelnemer die op zijn merkuriuskracht vertrouwt het lezen achterwege laat, maar even zo vrolijk aan het gesprek deelneemt. Hoewel niemand dit hoeft te merken, ondermijnt het de kracht die van de gezamenlijke studie-inspanning kan uitgaan.

JUPITER

Jupiter beheerst de beweging van het afstand houden. Dit stelt de lezer in staat om overzicht te krijgen over het gelezene. Uit de veelheid van woorden, zinnen, gedachten licht een ordening op als hij het bijkomstige laat voor wat het is. Het kan de ordening zijn van de tekst zoals die zich tijdens het lezen ontvouwt, het kan ook de innerlijke structuur van de behandelde inhoud zijn. Raken de deelnemers van het studierend gezelschap verward in een kluwen van meningen, beweringen, bezwaren, vragen, half opgeloste misverstanden en wat niet al, dan kan de deelnemer die z'n jupiter inzet, de zaak opklaren. Hij legt het voor-

afgaande in enkele delen uiteen, trekt de hoofdlijn en stipt de afdwalingen daarvan aan. Alles krijgt een plaats. Verhitte partijen blijken mogelijk zelfs nauwelijks van mening te verschillen. Jupiters beweging kan ook ongunstig imponerend werken. Wanneer een tekst door twee personen met de kracht van jupiter wordt bewerkt, kan uit het verschil zichtbaar worden dat er één standpunt is van waaruit de werking wordt ontplooid. Dit standpunt berust op een keuze, die echter verborgen blijft achter de schoonheid van het indelingsmodel.

VENUS

Venus leidt de lezer naar hevige belevenissen. Ze ontstaan door elementen in de tekst die bewondering of irritatie oproepen. Het genieten van de schoonheid, de afkeer van het lelijke brengen deze in beweging. Voor het schone, bewonderde, zet de persoon zich in, wat lelijk is wordt verworpen, geschaad, gedwarsboomd. Het bevorderen of het hinderen vindt plaats in de feitelijke wereld. Het bewonderen of de ergernis is uiteindelijk gericht op ideële kanten van de zaak. Voor het leesgezelschap betekent de werking van venuskrachten geestdrift, warmte, innerlijke bewogenheid. Daarmee ontstaan wellicht tegenstellingen tussen de deelnemers, maar ook kunnen ze meegesleept worden naar een onvermoed uitzicht op het gelezene. De favoriete elementen uit de tekst wordt een warm welkom bereid in een mens van vlees en bloed. Deze zal niets nalaten om de anderen te laten delen in het enthousiasme. Als dit positief uitvalt kan het een band geven tussen de deelnemers. In tijden dat de studie problemen oplevert, kan deze warmte tussen de mensen voorkomen dat het werk wordt opgegeven.

MARS

Wanneer mars vaardig wordt in het innerlijk van een lezer, dan richt zijn aandacht zich op datgene wat in de tekst ligt, wachtend op verwerkelijking. De stoot daartoe geven is de krachtige begeerte in het gebied van mars. Het middel bij uitstek daartoe is het woord. Mars spreekt. Het spreken over een zaak die in de tekst is aangetroffen is doelgericht, wil overtuigen. Typerend is dat de spreker dikwijls kijkt naar het effect van zijn woorden op de luisteraars en in de pauzes tussen de zinnen de koers bijstelt. De gevolgen in het leesgezelschap kunnen nogal uiteenlopen. Komt er met de aktie van mars veel persoonlijks mee dat eigenlijk niet ter zake doet, dan is de kans op wedstrijd-achtige toestanden groot, terwijl tegelijkertijd anderen zich van de uiteenzettingen afwenden. Weet

de persoon hiervan vrij te blijven, dan kan het gezelschap door de werking van mars warm lopen voor een zaak en de verwerkelijking ter hand nemen.

DE TRENING

De afzonderlijk beschreven krachten wisselen elkaar in het innerlijk voortdurend af, voor zo ver ze ter beschikking staan. In het ideale geval kan de studerende lezer ervaren dat nu eens de ene, dan weer de andere de boventoon voert en dat door die samenklank de tekst zich in z'n compleetheid kan gaan uitspreken. Dit echter is in het werkelijke leven zelden het geval. De lezer gebruikt bepaalde krachten niet, of één van de krachten overheerst. De persoon heeft daar zelf geen zicht op. Hij weet niet beter. De aan het lezen bestede moeite staat niet in verhouding tot de opbrengst, teleurstelling en ontmoediging brengen hem er toe studerend lezen als een plicht te zien of geheel na te laten. Of ook, in de leesgroep ontnemt iemand door zijn optreden de anderen de lust om ook te gaan lezen.

Om zichzelf en anderen met het niet-lezen te verzoenen, zegt men dan wel: 'Ik ben nu eenmaal echt een mens van de praktijk!'

De training vindt plaats met een groep van 9-14 personen. De eerste zitting begint ermee de deelnemers kennis te laten nemen van de bovenbeschreven zes bewegingsmogelijkheden van het astrale lichaam, toegespitst op het lezen. Dit levert altijd veel herkenning en verbazing op. Opvallend is dat nogal wat mensen aan die bewegingen morele kwaliteiten toekennen: dit is het ware en dat is verwerpelijk. Dat geeft een rechtvaardiging voor het eigen beperkte bewegingspatroon. Aan het eind van de eerste zitting kiest iedere deelnemer een van de zes beschreven krachten. Zo veel als mogelijk is, zal hij of zij met die kracht voor de volgende keer lezen. Hoe die keuze wordt gemaakt, moet ieder zelf bepalen. De een kiest wat hij denkt altijd al te doen, de ander neemt zich de werkstijl voor waar ze die dag voor het eerst van heeft gehoord. Onderwerp van studie is een reeks voordrachten van Rudolf Steiner. Voor elke nieuwe zitting wordt een volgende voordracht gelezen.

Bij de tweede zitting brengen de deelnemers verslag uit van hun leeservaringen. Als bijvoorbeeld met Venus wordt begonnen, dan krijgen achtereenvolgens allen die voor het Venus-lezen hebben ingetekend, het woord. Na het verslag van iedere deelnemer kijken we wat dat in de andere deelnemers teweegbracht. Wat voelden we, welke reacties hebben we onderdrukt? Daarna wordt de bijdrage tastenderwijs afgewogen

tegen het voornemen. Zo wordt het begrip bijgesteld, het gevoel gescherpt. Gaandeweg verheldert ook het zicht op de krachten waaraan lees- en andere gezelschappen vanwege de deelnemers zijn blootgesteld en hoe die krachten door ik-werking te hanteren zijn. Zo breekt er in besprekingen altijd het moment aan waarop al dan niet uitgesproken de vraag klinkt: 'Wie wil er iets zeggen?' Zelden beseft men hoe bepalend de aard van de eerste bijdrage vervolgens kan zijn voor de gang van zaken in het volgende gesprek.

Maar bovenal leert iedere deelnemer bij het lezen het eigen innerlijk kennen: de vaste voorkeuren, de onbetreden plekken, de onzekerheden, de nieuwe verrukkelijke mogelijkheden.

Alle planetenkrachten komen elke zitting weer aan de beurt. Ontdekkingen worden gedaan. Een enkel voorbeeld: vaak blijkt dat saturnus geholpen moet worden om zich uit te spreken door het stellen van maan-achtige vragen. Of neem mars. Mars krijgt een aparte opdracht.

Alle anderen worden uitgenodigd het woord te nemen. Mars moet zichzelf met z'n zaak op een strategisch geschikt moment melden in het gesprek. Een enkeling doet dit moeiteloos, voor velen is dit een lastig te nemen drempel. Dit heeft z'n konsekventies in de praktijk. Zij die spreken, stellen in het gezelschap de norm, de anderen voelen zich tekort schieten, in het gesprek, maar vooral ook als lezer.

Na vijf a zes voordrachten op deze wijze bewerkt te hebben, beginnen de meeste deelnemers te ontwaren waar de verschillende stijlen in het innerlijk wortelen. Het is een tastend de weg leren kennen in een landschap van bewegingsgevoel. Deze ervaring bergt de kans in zich om studeer- en leesproblemen te overwinnen. Dit gebeurt als, nadat de cursus is afgelopen, het ik de waarneming en de sturing van deze krachten van tijd tot tijd blijft beoefenen en zich dan bij de sturing zo veel vrije ruimte verovert dat het kan inzetten wat de situatie vraagt. Daarmee zijn we terug bij het ideaal van Julius.

'ALLE BEWEGINGEN': DE ZON

Twee opmerkingen tot slot. Uit het ideaalbeeld van de gestuurde afwisseling volgt dat de door Max Stibbe*** gegeven beschrijving van mensentypen, met onuitgesproken op de achtergrond het beeld van de planeetkrachten, met argwaan moet worden bekeken. Hij maakt een indeling van soorten mensen en haalt de criteria daarvoor uit steeds herhaalde vaste verschijnselen in het astrale lichaam. Als dat in de werkelijkheid wordt aangetroffen, betreft het een

vastgelopen mens. Als iemand zich gezond ontwikkelt kan het astrale lichaam alle bewegingen maken; sommige beter dan andere, nochtans alle. Bovendien leidt het er toe dat mensen zichzelf en anderen gaan vastleggen: zij is..., ik ben... Ook dat verhoogt niet de beweeglijkheid en de lust om zich te ontwikkelen. Julius spreekt eveneens van een maan-type, een mercurius-type, enz. Uit zijn beschrijving blijkt echter dat het hierbij gaat om een bewegingsstoornis in het innerlijk. Ofwel er wordt vastgehouden aan een voorbije levensfase ofwel de mens gedraagt zich steeds alsof een toekomstige levensfase is bereikt.

Het kan opvallen dat in mijn beschrijving de zon ontbreekt. Ik ben van mening dat de kracht van de zon in het innerlijk van een andere orde is dan die van de zes planeten. Deze kracht kan werkzaam worden naar de mate waarin de zes vol beschikbaar zijn en door het ik als instrument worden gebruikt. In de gestuurde afwisseling, afgestemd op wat de wereld vraagt, kan een mens de kracht van de zon doen schij-

nen. Dat gebeurt ook als mensen in de samenwerking hun krachten aan elkaar ter beschikking stellen. Zo kan het voorlopig tekort schieten van de één door de begaafdheid van de ander worden aangevuld. De opgaande Zon.

* F. von Schiller, Brieven over de esthetische opvoeding van de mens. Vert. A. J. Leemhuis. Kampen, Kok Agora 1994.

** F. H. Julius, Metamorfose. 4e druk. Zeist, Vrij Geestesleven. 1999.

*** Max Stibbe, Mensentypen. Rotterdam, Christoffor z.j.

Hugo Pronk (1935) was een leerling van de Geert Groote School te Amsterdam, studeerde Nederlandse taal- en letterkunde, was leraar (vakken: Nederlands, Toneel, Handwerken) en is thans Bovenbouwconsulent van de Landelijke Schoolbegeleidingsdienst voor het vrijeschool-onderwijs. De tekst is in de door hem verlangde spelling gezet.

Artikel uit:
Nieuwsbrief Stichting Rudolf Steiner Vertalingen, nr. 5,
najaar 1994